

עקרונות זכויות האדם והאזרח

זכויות יסוד

אלה זכויות שניתנות לאדם מרגע היוולדו ועד מותו בהיותו אדם. אלו זכויות טבעיות שהמדינה חייבת לספק אותן במלואן. זכויות אלו כוללות זכויות אדם (בהיותו אדם) וזכויות אזרח (בהיותו אזרח של מדינה מסוימת).

זכויות היסוד של האדם כוללות:

1. הזכות לחיים, ביטחון ושלמות וגוף.
2. הזכות לשוויון.
3. הזכות לחירות.
4. הזכות להליך משפטי הוגן.
5. הזכות לקניין.
6. הזכות לכבוד.

זכויות היסוד של האזרח כוללות:

1. הזכות לבחור ולהיבחר.
2. חופש ההתארגנות במפלגות.
3. הזכות למתוח ביקורת על השלטון.

זכויות היסוד של האדם

1. הזכות לחיים, ביטחון ושלמות הגוף

כל אדם זכאי להגנה על חייו מפני כל פגיעה בגופו או בחייו. כל פגיעה בגופו של אדם אסורה ומהווה עבירה פלילית חמורה. חובת המדינה להגן על חייהם וביטחונם האישי של כל בני האדם החיים במדינה, וזאת מתוך ראייה דמוקרטית שהחיים הם ערך עליון. זכות זו כוללת גם איום מבפנים וגם איום מבחוץ וחובת המדינה לעצור זאת

2. הזכות לשוויון

כל בני האדם נולדו שווים בערכם ובזכויותיהם ולכן ישנה התייחסות שווה לכל אדם באשר הוא אדם ללא הבדל דת, גזע, מין, לאום, צבע עור ושפה. זכות זו באה לידי ביטוי ב:

- תחום פוליטי- בבחירות, כל הקולות שווים.
- תחום משפטי- שוויון בפני החוק ובאכיפת החוק.
- תחום חברתי- שוויון הזדמנויות שיאפשר לאדם לנוע ממעמד ומעמד בהתאם לכישוריו.

לפעמים המדינה נוהגת ביחס שונה כלפי אנשים שווים בכדי להשיג שוויון אמיתי.

קיימים שלושה מושגים הקשורים לזכות לשוויון:

1. העדפה מתקנת - מדובר במדיניות שנועדה לקדם קבוצות מקופחות בעבר וזאת כדי לצמצם פערים בחברה, לבטל דעות קדומות לגבי קבוצות חלשות, נחותות, מקופחות, כדי לתקן עוות היסטורית. זוהי מדיניות לתקופה מוגבלת כד שאותה קבוצה מגיעה לבסיס שווה לשאר הקבוצות. לדוגמה: אפרו-אמריקנים בארצות הברית, נשים מול גברים. ישנם נימוקים בעד ונגד העדפה מתקנת:

נימוקים בעד העדפה מתקנת

- א. צמצום פערים וקידום אוכלוסייה שקופחה בעבר.
- ב. ביטול דעות קדומות ושינוי יחס החברה.
- ג. ביטול השונות בינם לבין שאר האוכלוסייה שתאפשר להם התמודדות שווה עם הקבוצות האחרות (מימוש הזכות לשוויון).

נימוקים נגד העדפה מתקנת

- א. זוהי אפליה כלפי שאר האוכלוסייה.
 - ב. היא יוצרת תלות של הקבוצה במדינה לאורך שנים.
 - ג. היא מקטינה את הרצון של הקבוצה להתאמץ ולהשקיע כדי להגיע להישגים.
 - ד. העדפה מתקנת פוגעת בתחרות החופשית בכלכלה ובזכותם של המעסיקים לקבל עובד איכותי ביותר.
- העדפה מתקנת באה לידי ביטוי בשריון מקומות לימוד (להוריד סף קבלה), שריון מקומות עבודה, מתן מענקים מיוחדים.

2. הבחנה - מתן יחס שונה לאנשים שווים בעלי צרכים מיוחדים. מתן יחס זה הינו מוצדק בגלל השוני ביכולת, צרכים ייחודיים של בני האדם. מתן יחס שונה צריך להיות רלוונטי לנושא הנידון.

3. אפליה פסולה - הענקת יחס שונה לאנשים שווים מטבעם מסיבה שאינה מוצדקת. לדוגמה, אי קבלת בן אדם לעבודה מסיבות שאינן קשורות לעבודה עצמה כמו גזע ולאום.

3. הזכות לחירות

חירות היא החופש של כל אדם לבחור איך לפעול ולהתנהג ובאיזו דרך לבחור בחייו בכל תחום שיבחר. חירותו של כל אדם מוגבלת במקרים שבהם הוא עלול לפגוע בעצמו או בחברה כולה. כל אדם רשאי לעשות כל מה שאינו אסור על פי החוק:

- פגיעה בזכויות אדם אחר (הריגה, גניבה).
- פגיעה בחברה (פגיעה בביטחון המדינה).
- פגיעה באדם עצמו.

במסגרת הזכות לחירות קיימות חירויות ספציפיות נוספות כמו:

1. חירות המחשבה והדעה (זכות מוחלטת) - זכותו של כל אדם להחזיק בדעה משלו בכל עניין המצוי על סדר היום הציבורי או בענייני האישיים. מדובר רק בחופש לחשוב ולא לפעול.
2. חופש המצפון - מצפון, משמעו תחושה של שכנוע פנימי, שמחשבה או פעולה מסוימת היא נכונה וראויה. זו מערכת ערכים שבן אדם מאמץ לעצמו, תחושה אישית שיכולה להיות מנוגדת לרב. חופש המצפון מאפשר לפעול לפי הערכים האישיים ולא בניגוד. (בדרך כלל זה לא לעשות משהו).
3. חופש הביטוי - זכותו של כל אדם להביע את עצמו בדרכים שונות ולבטא את עמדותיו, רצונותיו והאינטרסים שלו. חופש הביטוי מהווה את אחת מזכויות היסוד במדינה דמוקרטית כיוון שהוא מאפשר לחשוף עובדות, להביא עמדות, ולנסות לשכנע בדרכי שלום, לגבש עמדות מתוך שיקול דעת ומאפשר לכל אדם להגיע למימוש העצמי (אמנות, קולנוע, ספרות). ביטוי הוא תמיד כלפי חוץ.
4. חופש המידע וזכות הציבור לדעת - חופש המידע זו זכות לקבל מידע מרשות שלטונית, לעומת זאת זכות הציבור לדעת היא, היחיד שרוצה לדעת על נבחר הציבור. זכותו של הציבור לדעת על פעולותיהם של רשויות השלטון כדי שיוכלו לגבש עמדה ולהביע ביקורת על המתרחש במוסדות השלטון. כמו כן, זכותו של כל אדם לקבל מידע על האינפורמציה שנאספה לגביו על ידי מוסדות השלטון.
5. חופש הדת, חופש מדת - חופש דת- זכותו של כל אדם להאמין בדת מסוימת, להשתייך אליה ולפעול על פי המצוות ומנהגי הפולחן שלה. חופש מדת- זכותו של כל אדם שלא להשתייך לשום דת ולהיות משוחרר מכל חובה, לקיים מצוות ומנהגים של דת מסוימת.
6. חופש ההפגנה והמחאה - זכותו של כל אדם להביע עמדה לגבי עניין מסוים, באמצעים מילוליים ואחרים על ידי קבוצה של אנשים שפועלים במשותף.
7. חופש הנישואין - זכותו של כל אדם להתחתן עם מי שהוא רוצה מבלי שיכפו עליו את בן או בת זוגו.
8. חופש ההתאגדות - זכות זו נתונה בידי קבוצה של אנשים ליצור קשרים ביניהם כדי לפעול במסגרת משותפת למען מטרה משותפת. (ארגונים מקצועיים, מפלגות).
9. חופש התנועה - זכותו של כל אדם לנוע בחופשיות ממקום למקום, בתוך מדינה מסוימת ובין מדינות.
10. חופש העיסוק - זכותו של האדם לבחור בעצמו את מקצועו ואת מקום עבודתו כרצונו. אסור שמשוהו יפגע בעיסוקו של האדם.
11. חופש הבחירה - זכותו של האדם לבחור את דרך חייו מבלי שמשוהו יפריע לי. כמו כן, זכותו של האדם לפעול כרצונו כל עוד זה לא פוגע באנשים אחרים.

4. הזכות להליך משפטי הוגן

זכותו של כל אדם שנמצא חשוד בעבירה לקבל את כל התנאים שיבטיחו את היחס ההוגן כלפיו. התנאים למשפט הוגן הם:

- הנחת בסיס לפיה אדם נחשב חף מפשע עד שהורשע.
- בעת המעצר, חייבים להגיד לאדם במה הוא מואשם ואלו הוכחות קיימות נגדו.
- אדם זכאי לייצוג משפטי של עורך דין במהלך המשפט כדי שיוכל להתגונן נגד האשמות נגדו.
- משפט חייב להתנהל בפומבי (חוץ מקטיגנים, אונס, עניין הקשור לביטחון המדינה, כאשר יש חשד לחייהם של עדי המדינה, עניינים אישיים- כל אלה מתרחשים בדלתיים סגורות).
- השופט שבפניו הוא נשפט יהיה בלתי תלוי ולא יושפע מגורמים חיצוניים.
- יש להביא אדם בפני שפט תוך 24 שעות מרגע המעצר.
- אין לערוך חיפוש בביתו של אדם ללא צו של בית משפט.

5. הזכות לקניין

זכותו של כל אדם לצבור רכוש ולשמור עליו (רכוש שנצבר על ידו, על ידי משפחתו, שקיבל או הרוויח) ולהשתמש בו כרצונו. ללא חשש שיילקח ממנו.

קיימים שני סוגים של קניין:

1. חומרי- רכוש פיזי כמו קרקע, דירה, בית, כסף.
2. רוחני- המצאה, או יצירה של אדם שהזכויות עליה שמורות לו (זכויות יוצרים) כמו: הפקת תקליטים, כתיבת ספרים, מחזות, יצירה מוזיקלית או אמנותית, תוכנת מחשב. אסור להעתיק או לשכפל כל אחד מאלה ללא רשות היוצר.

6. הזכות לכבוד

זכותו של כל אדם שלא להיות נתון ליחס משפיל, פוגע ומעליב. הזכות לכבוד קשורה לתחושת הכבוד העצמי ולדימוי העצמי של האדם.

היא כוללת שתי זכויות שנגזרות מכבוד: הזכות לשם טוב והזכות לפרטיות.

- א. הזכות לשם טוב- זכותו של כל אדם שלא יפורסם על אודותיו מידע שקרי המכפיש אותו ופוגע בו. זכות זו קשורה בדרך כלל לאנשי ציבור ומתנגשת עם זכות הציבור לדעת.
 - ב. הזכות לפרטיות- זכותו של כל אדם לחיות את חייו ללא חשיפה, ללא התערבות וללא חדירה פיזית לחייו (לביתו, לחפציו, לגופו), וכן שיהיה מוגן בפני איסוף מידע ושלא יהיה נתון למעקב ולפרסום וחשיפה של מידע הקשור בו.
- בדרך כלל זכות זו מתנגשת עם זכות הציבור לדעת, חופש העיתונות וכו'.

זכויות היסוד של האזרח

1. **הזכות לבחור ולהיבחר-**
זכותו של כל אזרח לבטא את עמדתו הפוליטית על ידי קביעת הרכב השלטון ולהשפיע על הנעשה במדינתו במסגרת תפקיד מאחד ממוסדות השלטון.
2. **חופש ההתארגנות-**
זכותו של כל אדם לבטא את עמדותיו במסגרת פוליטית ולהשפיע על החיים הציבוריים, ולהביא לשינויים. במסגרת חופש זה מתקיימות בחירות דמוקרטיות של התמודדות חופשית בין המפלגות כדי לפעול לשינויים בתוך מוסדות השלטון.
3. **הזכות למתוח ביקורת על השלטון-**
זכותו של כל אזרח את התנגדותו על אופן התנהלותו של השלטון. זכות זו נועדה לחזק את המעורבות האזרחית ולפקח על השלטון.

חובות האזרח

1. **חובת תשלום מיסים:**
 - חוק בריאות ממלכתי- קובע שכל אזרח חייב להיות מבוטח באחת מקופות החולים במדינה, לכן כל האזרחים במדינה צריכים לשלם מס בריאות.
 - חוק ביטוח לאומי- כדי להבטיח רמת חיים מינימאלית (קצבאות ילדים, קצבת זקנה, דמי אבטלה) כל אזרח חייב לשלם מס ביטוח לאומי.
 - חוק מס הכנסה- המדינה חייבת לספק שירותי חינוך, סעד, ביטחון, לכן כל אזרח שהכנסתו היא מעל הסכום הנקוב בחוק משלם מס הכנסה שזהו המקור הכספי החשוב ביותר של המדינה.
2. **חובת שירות ביטחון:** כדי לספק ביטחון כל אזרח במדינת ישראל חייב לשרת שירות צבאי בצה"ל. שר הפנים יכול לפטור משירות צבאי מסיבות רפואיות, דתיות, מצפוניות, או מחמת נישואין או לידה.
3. **חובת הנאמנות למדינה:** כל אזרח חייב להיות נאמן למדינה, ניתן להעמידו לדין אם הוא פוגע בביטחון המדינה (כמו, גילוי סודות לאויב, או ביקור במדינות אויב)

אין קשר בין זכויות לחובות. זכויות שייכות לאדם מעצם היותו אדם, לכן אדם שאינו ממלא חובה שמוטלת עליו על פי חוק, יענש ע"פ החוק. אבל לא ייפגעו זכויותיו שלא קשורות לעבירה.

התנגשות בין זכויות

- זכויות האדם והאזרח אינן מוחלטות ולפעמים יש להגביל אותן כדי להגן על זכויות אחרות או על ערכים (יעדים) של המדינה. במקרה כזה עותרים לבג"ץ שגישתו "שקלול ואיזון" שמשמעותו להגן על זכויות האדם עד כמה שניתן ולהגבילן עד כמה שהכרחי.
- בתי משפט קבעו שלושה קריטריונים לבדיקת הפגיעה המוצדקת בזכויות יסוד, והן:
- א. הפגיעה נעשית לשם השגת מטרה ראויה שהיא יותר חשובה. כמו, בטחון המדינה, בריאות הציבור, זכותו של אדם אחר.
 - ב. הפגיעה בזכות הפרט היא מזערית ככל האפשר.
 - ג. הגבלת הזכות נעשית רק אם יש סכנה ממשית שלא מבוססת על הערכות אלא על עובדות.

זכויות חברתיות

זכויות חברתיות נגזרות מהתפישה החברתית שהמדינה צריכה להעניק שירותים בסיסיים לכל האוכלוסייה על מנת לאפשר לאדם לחיות בכבוד. זכויות אלה הן פרי החלטה חברתית של המדינה כלומר הן אינן טבעיות, הן ניתנות על ידי החברה וניתן לשנותן, להרחיבן, או לבטלן לפי רצון השלטון וסוג השלטון. הענקת זכויות חברתיות על ידי רשויות השלטון במדינה משקפת את המדיניות החברתית-כלכלית שנהוגה בכל מדינה. (מדינה שתומכת בגישה סוציאל-דמוקרטית תעניק יותר זכויות חברתיות, מדינה שתומכת בגישה ליברלית תעניק פחות זכויות חברתיות). הערך המרכזי שעומד בהענקת זכויות חברתיות הוא כבוד האדם, לפיו לכל אדם נדרשת רמת חיים בסיסית כדי לחיות כאדם חופשי, המסוגל לחשוב ולקבל החלטות.

השאלה המרכזית היא מהי רמת החיים בסיסית הדרושה כדי לשמור על כבוד האדם.

- א. הזכות לרמת חיים נאותה - זוהי אחד מהזכויות החשובות יותר במדינות רווחה. אין מדובר במובן הפשוט (לא למות מרעב), אלא הזכות לחיות ברמה סבירה ואנושית שתאפשר לאדם לחשוב ולקבל החלטות הגיוניות. את רמת החיים אפשר להבטיח על ידי מתן קצבאות כמו השלמת הכנסה, קצבת זקנה, דמי אבטלה, או באמצעות הענקת מענקים למוצרים חיוניים.
- ב. הזכות לדיוור - לכל אדם יש זכות לקורת גג ולמגורים. הסיוע מהממשלה יכול להינתן בדרכים שונות: מתן דיוור ציבורי, מענקים לדיוור (משכנתא), מימון בנייה לשם הוזלת הדיוור.
- ג. הזכות לטיפול רפואי - זכותו של כל אדם לחיות בגוף בריא ושלם. אין הכוונה לזכות הבסיסית לחיים ביטחון ושלמות הגוף אלא לכך שהמדינה אחראית לספק לאזרחיה את השירותים הנחוצים לשמירה על בריאותם. ניתן להשיג זאת על ידי ביטוח בריאות ממלכתי שיאפשר לאדם שאין לו אמצעים לקבל את הטיפול הדרוש.
- ד. זכויות עובדים ותנאי העסקה - זוהי זכות חברתית לעבודה, הכוללת מרכיבים כמו: קביעת שכר מינימום, הגבלת מספר שעות עבודה, מתן תנאי עבודה סבירים, הגנה בפני פיטורים, הבטחת שכר שווה עבור עבודה שווה.
- ה. הזכות לחינוך - לכל הילדים במדינה יש זכות לקבל השכלה כדי שיוכלו לרכוש מידע ומיומנות אישית שיאפשרו להם לספק את צרכיהם בעתיד ולהיות אנשים עצמאיים. המדינה קובעת לגבי גיל המינימום והמקסימום לחינוך חובה, וקובעת את האפשרות לבחירה בין בתי הספר. יש הטוענים שהזכות לחינוך צריכה להיכלל בזכות יסוד מרב חשיבותה כי הטענה היא שהאדם לא יוכל לממש את חירותו אם לא יקבל רמת חינוך בסיסית.

ההבדלים בין 2 הקבוצות (בין יסוד לבין חברתיות)

1. המדינה חייבת לתת את זכויות היסוד במלואן ומתן זכויות חברתיות תלוי ברצון המדינה ובתפיסה הכלכלית שהיא מאמצת.
2. זכויות יסוד ניתנות לכל אדם ואדם וזכויות חברתיות ניתנות לחברה והאדם נהנה מהם כחלק מהחברה.

דמיון בין 2 הקבוצות

שתי הקבוצות שואבות את מקורן מרעיון כבוד האדם. שתי הקבוצות נועדו לספק לבני אדם רמת חיים סבירה כדי שיוכל לחיות חיים עצמאיים ולממש את הפוטנציאל שלו.